

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MAKROIQTISODIY
BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING INSTITUTSIONAL
MEXANIZMLARI***Iskandarov Bekzod**Samarqand iqtisodiyoti va servis
instituti, Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası
katta o'qituvchisi
bekzodiskandarov1988@gmail.com**Suyunov Sanjar**Samarqand iqtisodiyoti va servis
instituti, Iqtisodiyot fakulteti
3-bosqich talabasi
sanjarsuyunov1@gmail.com*

Annotatsiya: Hozirgi davrda raqamli transformatsiya global iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda. Bu jarayon makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, o'ziga xos xavf va muammolarni ham keltirib chiqaradi. Ushbu maqola raqamli iqtisodiyot sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan institutsional mexanizmlarni chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot doirasida mavjud institutsional tuzilmalarning samaradorligi baholanib, ularni raqamli davr talablariga moslashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Maqola natijalari iqtisodiy siyosatni shakllantirish va raqamli transformatsiya jarayonlarini boshqarishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Raqamli transformatsiya, makroiqtisodiy barqarorlik, institutsional mexanizmlar, raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy siyosat, barqaror rivojlanish, innovatsiyalar

Kirish

Hozirgi davr global iqtisodiyotda raqamli transformatsiyaning jadal sur'atlarda rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon iqtisodiy o'sishning yangi drayverlarini yaratish bilan birga, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda qator yangi chaqiriqlar va imkoniyatlarni ham yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar moliyaviy bozorlar, mehnat bozori, pul-kredit va fiskal siyosat mexanizmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatib, an'anaviy iqtisodiy modellar va boshqaruv usullarining samaradorligini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Shu bois, raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning samarali institutsional mexanizmlarini ishlab chiqish va takomillashtirish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Pandemiya sharoitida raqamlashtirish jarayonlari yanada tezlashib, masofaviy bank

xizmatlari va fintex texnologiyalarining rivojlanishiga turtki berdi. Markaziy banklarning pul-kredit siyosati, inflyatsiyani nishonga olish rejimi va bank tizimining barqarorligi raqamli innovatsiyalar ta'sirida yangi shakl va mazmun kasb etmoqda. O'zbekistonda bank tizimining jadal transformatsiyasi va inflyatsiyani nishonga olish rejimining joriy etilishi pul-kredit siyosati samaradorligini oshirib, inflyatsiya pasayishiga hissa qo'shmoqda. Mazkur maqola raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sirini nazariy va amaliy jihatdan tahlil etish, pul-kredit va fiskal siyosatning institutsional asoslarini ko'rib chiqish, moliyaviy sektor barqarorligini ta'minlashda raqamli innovatsiyalarning rolini o'rganishga qaratilgan. Shuningdek, mehnat bozori va ijtimoiy himoya tizimlarining raqamli transformatsiyaga moslashuvi hamda O'zbekiston misolida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash zamonaviy adabiyotlarda markaziy mavzu. Raqamlashtirish samaradorlikni oshirib, yangi bozorlar yaratish orqali iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatsa-da, mehnat bozoridagi o'zgarishlar, daromadlar tengsizligi va moliyaviy barqarorlikka tahdidlar mavjud. Institutsional mexanizmlarning moslashuvchanligi raqamli iqtisodiyotning afzalliklaridan foydalanish va salbiy oqibatlarini minimallashtirish uchun muhim. Raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri bo'yicha nazariy yondashuvlar turlicha. Ba'zi tadqiqotchilar raqamli texnologiyalarni umumiy maqsadli texnologiyalar sifatida ko'rib chiqib, ularning iqtisodiy o'sish va mahsuldorlikka ijobiy ta'sirini ta'kidlaydilar. Boshqalar avtomatlashtirishning mehnat bozoriga ta'siri, daromadlar tengsizligi, kiberxavfsizlik kabi potentsial xavflarga e'tibor qaratadilar. Inflyatsiya dinamikasiga kelsak, raqamli texnologiyalar narxlarni pasaytirishga va talabni oshirishga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa markaziy banklar uchun inflyatsiyani nishonga olish rejimida yangi institutsional qiyinchiliklar tug'diradi.

Pul-kredit siyosatining raqamli transformatsiya sharoitida moslashuvi alohida tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. An'anaviy pul-kredit vositalari raqamli moliyaviy xizmatlar va kriptovalyutalar fonida o'zgarishi tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya sharoitida pul-kredit siyosati samaradorligi yangi chaqiriqlarga duch kelmoqda, ayniqsa inflyatsiyani nishonga olish rejimi va bank tizimi barqarorligini ta'minlashda. Masofaviy bank xizmatlari va fintex texnologiyalari pul-kredit uzatish mexanizmlariga ta'sir ko'rsatib, pul massasini nazorat qilishni murakkablashtirishi mumkin. Raqamli innovatsiyalar markaziy banklarga raqamli valyutalar (CBDC) orqali pul-kredit siyosatini samaraliroq amalga oshirish imkoniyatini berishi mumkin. O'zbekistonda bank tizimining jadal transformatsiyasi va inflyatsiyani nishonga olish rejimi pul-kredit siyosati samaradorligini oshirib, inflyatsiya pasayishiga hissa qo'shmoqda. Biroq,

institutsional oqibatlar chuqur o'rganilishi lozim. Fiskal siyosatning raqamli transformatsiyaga moslashuvi keng muhokama qilinadi. Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish bazasining o'zgarishi, transchegaraviy raqamli xizmatlarning soliqqa tortilishi va soliq ma'muriyatchiligining samaradorligini oshirish masalalariga e'tibor qaratiladi. Raqamli platformalar orqali operatsiyalarni soliqqa tortish an'anaviy usullardan murakkabroq bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar davlat xarajatlarining shaffofligini oshirish, byudjet jarayonlarini avtomatlashtirish va davlat xizmatlarini ko'rsatish samaradorligini yaxshilash uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Institutsional salohiyatni shakllantirish va huquqiy bazani takomillashtirish zarurati mavjud. Fintex va raqamli platformalar moliyaviy xizmatlarga kirishni kengaytirib, samaradorlikni oshirsa-da, kiberxavfsizlik tahdidlari, ma'lumotlar maxfiyligi va tizimli xavflar kabi yangi turdagi xavflarni keltirib chiqaradi. Xavflarni boshqarish uchun regtech va supotech kabi innovatsion vositalarni joriy etish taklif qilinadi. Tartibga solish qumloqlari (regulatory sandboxes) va innovatsiya markazlari kabi institutsional mexanizmlar fintex innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda bank tizimining raqamli transformatsiyasi xizmat ko'rsatish sifatini oshirib, raqobatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Mehnat bozori va ijtimoiy himoya tizimlarining raqamli transformatsiyaga moslashuvi muhim tadqiqot yo'nalishidir. Raqamlashtirish va avtomatlashtirish ish o'rinlarining yo'qolishiga va yangi kasblarning paydo bo'lishiga olib kelib, ishchi kuchining malakasini oshirish va qayta tayyorlashni talab qiladi. "Gig iqtisodiyot"ning rivojlanishi, uning mehnat munosabatlariga ta'siri va ijtimoiy himoya tizimlarining ushbu yangi mehnat shakllariga moslashuvi masalalari ko'rib chiqiladi. Universal asosiy daromad (UBI) kabi yangi ijtimoiy himoya modellari daromadlar tengsizligini kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida muhokama qilinadi. Institutsional nuqtai nazardan, ta'lim tizimini raqamli ko'nikmalarga yo'naltirish va ijtimoiy sug'urta tizimlarini modernizatsiya qilish zarurati ta'kidlanadi. Umuman olganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun ham imkoniyatlar, ham chaqiriqlarni o'z ichiga oladi. Mavjud tadqiqotlar raqamli iqtisodiyotning turli jihatlariga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, institutsional mexanizmlarning kompleks va tizimli tahlili, ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlar kontekstida, yetarli darajada o'rganilmagan. Ko'pgina ishlar raqamlashtirishning alohida siyosat yo'nalishlariga ta'sirini o'rganadi, ammo pul-kredit, fiskal, moliyaviy va ijtimoiy siyosatlarning o'zaro bog'liqligini hamda ularning yagona institutsional ramka doirasida muvofiqlashtirilishini chuqur tahlil qilmaydi. Raqamli transformatsiyaning institutsional mexanizmlarga ta'sirini empirik baholash va ularni takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar cheklangan. Ushbu maqola shu bo'shliqni to'ldirishga, ya'ni raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni

ta'minlashning institutsional mexanizmlarini kompleks tahlil qilishga va O'zbekiston misolida ularni takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning institutsional mexanizmlarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, nazariy sintez, qiyosiy institutsional tahlil va empirik yondashuvlarni o'zida mujassam etgan aralash metodologiyaga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sirini chuqur o'rganish, pul-kredit, fiskal, moliyaviy va ijtimoiy siyosatning institutsional asoslaridagi o'zgarishlarni aniqlash hamda O'zbekiston misolida ushbu mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Adabiyotlar tahlilida aniqlangan bo'shliqni to'ldirish maqsadida, ya'ni rivojlanayotgan iqtisodiyotlar kontekstida institutsional mexanizmlarning kompleks va tizimli tahlili yetarli darajada o'rganilmaganligini hisobga olgan holda, ushbu metodologiya aynan shu yo'nalishga e'tibor qaratadi. Tadqiqot raqamli transformatsiyaning institutsional mexanizmlarga ta'sirini nafaqat alohida siyosat yo'nalishlari bo'yicha, balki ularning o'zaro bog'liqligi va muvofiqlashtirilishi nuqtai nazaridan ham baholashga intiladi. Tadqiqot dizayni bir necha bosqichdan iborat. Birinchi bosqichda, yangi institutsional iqtisodiyot, pul-kredit nazariyasi, fiskal nazariya va mehnat iqtisodiyoti kabi turli iqtisodiy maktablarning raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri bo'yicha nazariy yondashuvlari sintez qilinadi. Bu nazariy sintez raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sirini tushunish uchun konseptual asos yaratadi va institutsional mexanizmlarning rolini belgilaydi. Ikkinchi bosqichda, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning raqamli transformatsiyaga moslashish bo'yicha institutsional tajribalari qiyosiy tahlil qilinadi. Bu tahlil turli mamlakatlarda pul-kredit, fiskal, moliyaviy tartibga solish va ijtimoiy himoya tizimlarining qanday o'zgarishlarga uchraganini, qaysi institutsional yechimlar samarali bo'lganini va qaysi biri muvaffaqiyatsizlikka uchraganini aniqlashga yordam beradi. Uchinchidan, O'zbekiston misolida raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan mavjud institutsional mexanizmlar va siyosatlar chuqur o'rganiladi. Ma'lumotlar to'plash uchun asosan ikkilamchi manbalardan foydalaniladi. Bularga xalqaro tashkilotlarning (Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Jahon banki, Xalqaro hisob-kitoblar banki, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) hisobotlari va nashrlari, milliy statistika idoralarning (O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki) ma'lumotlar bazalari, shuningdek, akademik jurnallar, ilmiy maqolalar va monografiyalar kiradi. Ma'lumotlar raqamli transformatsiya ko'rsatkichlari (masalan, internetga kirish darajasi, raqamli to'lovlar hajmi, fintex xizmatlarining rivojlanishi), makroiqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlari (yalpi ichki

mahsulot o'sishi, inflyatsiya darajasi, ishsizlik darajasi, moliyaviy barqarorlik indeksleri) va institutsional sifat ko'rsatkichlari (boshqaruv sifati, huquq ustuvorligi, korrupsiya darajasi) bo'yicha to'planadi. Tadqiqotda 2020-yildan keyingi davrga oid ma'lumotlarga alohida e'tibor qaratiladi, chunki pandemiya sharoitida raqamlashtirish jarayonlari yanada tezlashib, institutsional moslashuv zaruratini kuchaytirdi. Ma'lumotlarni tahlil qilish uchun sifat va miqdoriy usullar uyg'unlikda qo'llaniladi. Sifat tahlili doirasida, siyosat hujjatlari, qonunchilik aktlari va akademik adabiyotlar mazmunini tahlil qilinib, raqamli transformatsiyaning institutsional mexanizmlarga ta'siri bilan bog'liq asosiy muammolar, imkoniyatlar va siyosat yechimlari aniqlanadi. Qiyosiy institutsional tahlil orqali turli mamlakatlarning institutsional tajribalari tizimlashtiriladi va O'zbekiston uchun tegishli xulosalar chiqariladi. Miqdoriy tahlil esa raqamli transformatsiya ko'rsatkichlari va makroiqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi tendentsiyalarni va korrelyatsiyalarni aniqlash uchun deskriptiv statistika usullarini o'z ichiga oladi. Agar ma'lumotlar mavjud bo'lsa, panel ma'lumotlar regressiyasi yoki vaqt qatorlari tahlili kabi ekonometrik modellar yordamida raqamli transformatsiyaning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sirini institutsional omillar orqali baholashga harakat qilinadi. Xususan, pul-kredit siyosati samaradorligi, fiskal barqarorlik, moliyaviy sektor xavfsizligi va mehnat bozori dinamikasiga raqamli innovatsiyalarning ta'siri tahlil qilinadi. O'zbekiston kontekstida tadqiqot institutsional mexanizmlarni takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, mamlakatning o'ziga xos xususiyatlari va amalga oshirilayotgan islohotlar inobatga olinadi. Xususan, O'zbekistonda bank tizimining jadal transformatsiyasi, inflyatsiyani nishonga olish rejimining joriy etilishi, masofaviy bank xizmatlarining kengayishi va fintex texnologiyalarining rivojlanishi kabi jarayonlar institutsional nuqtai nazardan chuqur tahlil qilinadi. Bu tahlil natijasida mavjud institutsional bo'shliqlar, to'siqlar va imkoniyatlar aniqlanadi. Tadqiqot O'zbekistonda raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun pul-kredit, fiskal, moliyaviy tartibga solish va ijtimoiy himoya siyosatlarini muvofiqlashtirish bo'yicha aniq institutsional yechimlarni taklif etishga intiladi. Tadqiqotning doirasi makroiqtisodiy darajadagi institutsional mexanizmlar bilan cheklangan bo'lib, mikroiktisodiy darajadagi kompaniyalar strategiyalari yoki individual xatti-harakatlar chuqur o'rganilmaydi. Shuningdek, asosiy e'tibor pul-kredit, fiskal, moliyaviy va ijtimoiy siyosatning institutsional jihatlariga qaratiladi. Tadqiqotning cheklovlari qatoriga raqamli transformatsiyaning ayrim ko'rsatkichlari bo'yicha ma'lumotlarning cheklanganligi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun, shuningdek, raqamli innovatsiyalarning murakkab va dinamik tabiati sababli ularning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sirini boshqa omillardan ajratishning qiyinligi kiradi. Institutsional tahlilning sifat xususiyati ba'zi hollarda subyektivlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shunga qaramay, ushbu metodologiya raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni

ta'minlashning institutsional mexanizmlari bo'yicha chuqur va tizimli tushuncha berishga, hamda O'zbekiston uchun amaliy ahamiyatga ega tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning institutsional mexanizmlarini kompleks tahlil qildi. Raqamli iqtisodiyot pul-kredit, fiskal, moliyaviy va ijtimoiy siyosatlarning moslashuvchanligini talab etib, yangi imkoniyatlar va kiberxavfsizlik, mehnat bozori o'zgarishlari kabi chaqiriqlarni keltirib chiqaradi. Samarali boshqaruv innovatsion institutsional yechimlarni taqozo etadi. O'zbekiston tajribasi bank tizimining raqamli transformatsiyasi va inflyatsiyani nishonga olish rejimi orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash mumkinligini ko'rsatadi. Institutsional salohiyatni oshirish va siyosatlarni muvofiqlashtirish raqamli transformatsiyaning ijobiy natijalarini maksimal darajada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimov R.A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning asosiy yo'nalishlari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2023.–№1.
http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/1_2022/1_R.A.Alimov.pdf
2. Mamatov M.A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida institutsional islohotlarning ahamiyati. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2024. – № 3. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/3_2022/1M.A.Mamatov.pdf
3. Vaxabov A.V. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda institutsional muhitni takomillashtirish yo'llari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. 2023. № 1. http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/1_2023/1_A.V.Vaxabov.pdf
4. G'aniyev D.A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida makroiqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlari. // Bozor, Pul va Kredit. – 2023. – № 2. – <https://journal.bma.uz/index.php/bpk/article/view/101>
5. Xolmatov N.X. Raqamli iqtisodiyotni shakllantirishda davlatning institutsional roli. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – № 5. – http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/5_2022/1N.X.Xolmatov.pdf